

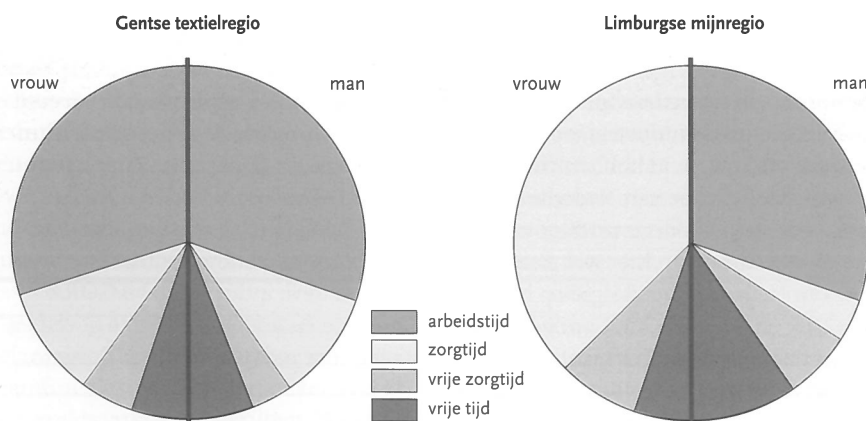
De ruimtelijke positie van vrouwen

De Gentse textielregio versus de Limburgse mijnstreek

Het feministisch-geografisch betoog over de plaats van de vrouw in de maatschappij en, letterlijk, in de ruimte, gaat vaak over de begrippen privé en openbaar. Vragen omtrent het bestaan van deze scheiding in het dagelijkse leven werpen zich op. In welke mate ondervonden vrouwen halverwege de twintigste eeuw nog hinder van een negentiende-eeuwse ideologie? Een regionale vergelijking tussen de Gentse textielregio en de Limburgse mijnstreek in België maakt de relativiteit van deze tweedeling duidelijk.

KAREN STUYCK & SARAH LUYTEN

De scheiding tussen wonen en werken, die zo kenmerkend is voor onze maatschappij, vindt haar oorsprong in de overgang van een agrarische naar een industriële productiewijze. In de agrarische samenleving en in de thuisnijverheid liepen huishoudelijke taken en productieve arbeid door elkaar heen. Het fabriekswerk legde voor het eerst een aanzienlijk onderscheid tussen de privé- en de werksfeer (publieke sfeer) op. Het negentiende-eeuwse Victoriaanse ideaal ziet daarenboven de openbare ruimte als uiterst mannelijk en de privé-sfeer als vrouwelijk. Zo beïnvloeden ruimte en plaats de manier waarop 'gender' in de maatschappij geconstrueerd wordt. Massey en McDowell tonen in de klassieker 'A Woman's place' voor vier verschillende regio's van het Verenigd Koninkrijk (steenkoolregio's, platteland, katoensteden en de textielindustrie in Londen) aan dat de kapitalistische productierelaties het rolpatroon telkens op een andere manier kunnen ontworpen en herordenen.

In navolging van Massey en McDowell hebben we twee geïndustrialiseerde gebieden in België onderzocht met een sterk verschillende historische ontwikkeling: de Gentse textielregio en de Limburgse mijnregio. In beide gebieden zijn gesprekken gevoerd met vrouwen over de periode na de Tweede Wereldoorlog tot het einde van hun arbeidstijd (bij de textielvrouwen) of tot het einde van de ondergrondse mijnarbeid van de man. Vanuit feministisch-geografisch standpunt willen wij de nadruk leggen op het uiteenlopende ruimtegebruik van de vrouwen. We gaan in het bijzonder na hoe de verschillende opbouw van de ruimte en de historische erfenis doorwerkt in de tijdsbesteding van vrouwen in beide regio's, een aspect dat in het onderzoek van Massey en McDowell onderbelicht werd. Daarnaast zullen we aandacht besteden aan de invloed van lokale factoren op de houding van vrouwen ten aanzien van de omgeving: terwijl in de textielregio vrouwen geen onderscheid maken tussen een privé- en openbare sfeer, voelen vrouwen in de steenkoolregio zich gevangen in de private sfeer en vinden ze de openbare ruimte mannelijk en ontoegankelijk.

Steunend op de tijd-ruimte geografie van Hägerstrand en de indeling in tijdsdomeinen (arbeids-, zorg- en vrije tijd) door Karsten, visualiseren we de tijdsbesteding aan de hand van cirkels. In figuur 1 beschouwen we de man en de vrouw als een functionele eenheid binnen het gezin. De linkerhelft stelt de actieve tijd van de vrouw voor gedurende één etmaal en de rechterhelft stelt de actieve tijd van de man voor gedurende hetzelfde etmaal. De algemene cirkel van Gent is ongeveer symmetrisch opgebouwd omdat zowel man als vrouw als arbeiders gaan werken. De man werkt vaak buiten de textielindustrie. De vrije-zorgtijd is klein en bestaat voornamelijk uit het onderhoud van sociale contacten met familie of vrienden die helpen bij de kinderopvang. De Limburgse mijnwerkersvrouwen gingen na hun huwelijk niet meer buitenshuis werken (in de figuur is geen arbeidstijd-segment aanwezig). De mijnwerkersvrouwen kennen een uitge-

Figuur 1 - De algemene tijdsdomeinen voor de Limburgse mijnregio en de Gentse textielregio. Bron: Karsten, 1992, p.32-33 en eigen verwerking.

sproken grote zorgtijd en een relatief grote vrije-zorgtijd. Licht huishoudelijk werk, zoals breien en haken, zien ze als ontspanning. De mannelijke helft ziet er geheel anders, het grootste deel daarvan wordt ingenomen door de arbeidstijd.

De opvallende verschillen in de cirkels zijn terug te koppelen naar de macro-economische structuur en historische ontwikkelingen van de regio. Zo is de totale arbeidstijd in Gent veel groter dan in Limburg. De textielindustrie leende zich, enerzijds door de vroege ontwikkeling en anderzijds door de aard van het werk, tot het inschakelen van goedkope arbeidskrachten zoals vrouwen en kinderen. Wanneer men de lonen van de mannen zo laag mogelijk hield, was het noodzakelijk voor vrouwen om ook te gaan werken. De textielindustrie was dan een evidente keuze, zoals Jenny vertelt: "Ik denk dat ik in de textiel ben gaan werken omdat mijn moeder in de textiel werkte en dat was vrij logisch hier in de buurt. Na mijn huwelijk moest ik wel blijven werken om rond te kunnen komen."

Dit had natuurlijk een grote weerslag op het gezin. Naast de betaalde arbeid moesten er ook nog huishoudelijke taken verricht worden. De arbeidssituatie maakte het onmogelijk om voor een kroostrijk gezin te zorgen. Eén of twee kinderen vormden al een probleem voor kinderopvang. Niet zelden werden burens of familie ingeschakeld om op de kinderen te passen. Dat een 'groot' gezin voor problemen kon zorgen blijkt uit de getuigenis van Rosa: "Onze derde zoon was niet echt gepland. Vóór zijn geboorte werkten wij in verschillende ploegen zodanig dat er altijd iemand thuis was. Met de komst van dit derde kind was deze situatie veel te zwaar. In ben toen in het weekend gaan werken (twaalf uur aan één stuk) en mijn man in de week, zodanig dat mijn man in het weekend het huishouden verzorgde en ikzelf in de week."

Kroostrijke katholieken

De situatie van de Limburgse mijnregio staat hier lijnrecht tegenover. Door de late industrialisatie had het patriërchaat de effecten van de industriële omwenteling in de steden goed kunnen volgen. Limburg was in het begin van deze eeuw een zeer katholieke streek. Men wilde niet dat het socialisme (dat in steden zoals Gent heerste) ook hier invloed

zou krijgen. Samen met het mijnpatroonaat maakte de Katholieke partij van het traditionele industrieel gezinstype het voorbeeldgezin. Maria, een mijnwerkersvrouw met vier kinderen, getuigt hoe de Kerk een rechtstreekse invloed had op haar leven: "We hadden elf maanden nadat we getrouwd waren ons eerste kindje. Dat ging toen allemaal rap hé, anders stond de pastoor al daar. Wij hadden vier kinderen, maar de meeste hadden meer kinderen, acht of negen of zo."

Door de unieke symbiose van kerk en industrie stond de hele sociale context in het teken van kroostrijke gezinnen. De mijn haalde haar voordeel hieruit aangezien elke zoon een potentiële mijnwerker was. De lonen van de mijnwerkers werden hoog genoeg gehouden, zodanig dat de vrouw thuis kon blijven om voor het huishouden te zorgen. Haar zorgtaak vroeg ook meer tijd, ten eerste door de gezinsgrootte, ten tweede door de vuile arbeidsomstandigheden van de man en ten derde omdat de zorgfunctie bijna zuiver op de schouders van de vrouw kwam. Irène heeft altijd alleen voor haar kinderen gezorgd: "Mijn man bemoeide zich eigenlijk heel weinig met de kinderen, zo was de mentaliteit toen ook, de kostwinner kwam thuis en die moest niets anders doen dan zich aan tafel zetten en eten.(...) en ik moest maar zien dat hij propere kleding en een lunchpakket had om te gaan werken."

Het Victoriaanse ideaal kende een totaal

andere aard aan mannen en vrouwen toe en daardoor moesten zij op een verschillende wijze functioneren. Mannen behoorden toe aan het openbare leven, zij hadden een economische functie.

Vrouwen moesten een thuis scheppen waar de man na het werk rust en vrede kon vinden en waar nieuwe toekomstige arbeiders in opgroeiden.

Achtereenvolgens wordt voor de textielregio en de mijnregio nagegaan of en hoe deze negentiende-eeuwse ideologie kon doorwerken in de twintigste eeuw.

Een analyse van het ruimtegebruik van de Gentse vrouwen laat zien dat in deze regio vrouwen niet alleen aangewezen zijn op de privésfeer. Bij deze vrouwen was de arbeidstijd strikt acht uur, waarbij nog de werkverplaatsingen geteld moeten worden. Deze verplaatsingen combineerden de vrouwen zoveel mogelijk met zorgtaken, door voor of na het werk te winkelen of door de sociale contacten met andere textielvrouwen te onderhouden. Omdat het tijdsbudget voor zorg zo beperkt was, waren de mannen genoodzaakt een deel van het huishouden op zich te nemen (zie de figuur). Ook voor hen waren de paden van en naar het werk doorweven met zorgtaken. Wanneer er vervoersproblemen optraden, kwam het voor dat het textielbedrijf een busdienst aanbood, zodanig dat de te overbruggen afstand voor de vrouwen verkort werd. Gaby, een textielarbeidster met één dochter, vertelde hoe ze haar tijd-ruimtegebruik optimaal trachtte te benutten: "Eerst

(Foto Karen Stuyck)

ging ik met de fiets naar het werk en daarna met de brommer. Mijn man is altijd met de wagen naar het werk gegaan. Als hij de namiddagploeg had, deed hij 's morgens onze dochter naar school. Ik had dan de ochtendploeg en ging haar in de namiddag halen (...) Groenten en fruit kocht ik voor of na het werk. Ik nam dan de tram vlak voor ons huis en om de tien minuten stopte er wel één."

De dagpaden van de Gentse textielvrouwen werden bepaald door de paden van en naar het werk, waardoor men zich dagelijks in de openbare ruimte begaf. Openbaar en privé zijn voor hen eendeloos met elkaar verweven. Ook voor de zorgtaken, waarvan men verwacht dat ze zich voor het grootste deel in de privé-sfeer afspelen, werd de openbare ruimte optimaal benut: de kinderen konden terecht bij een buurvrouw of familie verderop in de straat, men deed zijn dagelijkse aankopen gedurende de woon-werkverplaatsingen, de duurzame goederen kocht men daar waar ze het goedkoopst waren en de was werd gedaan in de plaatselijke wasserette. Het grote verschil tussen mannen en vrouwen in de textielregio was dat de laatsten minder mogelijkheden hadden zich te verplaatsen: de vrouwen waren beperkter in hun mobiliteit. De man, vaak nog steeds het gezinshoofd, ging met de auto naar het werk ging, terwijl de vrouw de fiets of brommer nam. Deze mobiliteitsbeperking nam niet weg dat vrouwen de openbare ruimte maximaal benutten. De complexiteit van hun paden nam hierdoor aanzienlijk toe.

Brave huismoeders

Het is duidelijk dat de link tussen reproductie, vrouwelijkheid en privé-ruimte in Gent niet realistisch is. In Limburg bestond die relatie daarentegen wel. De enige taak van de vrouw was instaan voor de reproductie. Daarvoor hoefde zij zelden buitenshuis te komen. Haar plaats was thuis en nagenoeg alle zorgtaken konden in de privé-sfeer worden uitgevoerd. Wanneer de vrouwen geen wasmachine hadden, wisten ze de kleren thuis met de hand en voor de dagelijkse inkopen kwamen veel verkopers aan huis. Irène, een mijnwerkersvrouw uit de mijnstad de Meulenberg, hoefde nauwelijks het huis te verlaten voor haar inkopen. "De melkboer die kwam dan aan de deur, en de bloemenkar, en

de messenslijper en de groentenkar. Vanaf dat de mijn gesloten was is dat veranderd, vanaf toen kwam er niemand meer langs. (...) Als ik toch eens naar Hasselt moest, dan was dat toch altijd ver rijden. Je moest dan eerst nog tot aan de mijn geraken om daar de tram te nemen en dan zat je daar tussen al die mijnwerkers."

De ruimtelijke ordening en openbare voorzieningen stonden volledig in het teken van de mijn: de bushaltes waren vóór de mijnpoorten en bussen reden enkel in functie van de ploegwissel van de mijnwerkers. Cafés bevonden zich in de nabijheid van de mijn en brave huismoeders hadden daar niets te zoeken. Het verenigingsleven voor mannen was zeer uitgebreid, maar voor vrouwen, die zelden tijd hadden om zich te ontspannen, waren er geen vrijetijdsvoorzieningen. Elke woning had bovendien een privé-tuin waardoor er geen openbaar park nodig was waar vrouwen in de zomer konden samenkomen.

Ondanks de gebrekkige mobiliteitsmogelijkheden voor de huismoeders (landelijk wonen, geen auto en slecht openbaar vervoer) ondervonden de vrouwen slechts weinig mobiliteitsproblemen. Ze hadden geen behoefte om zich ver te verplaatsten. Elsa vertelde over haar isolement in de mijnwerkersbuurt Ten Hout in Houthalen: "Je moet mij hier niet veel straten vragen hier in de wijk, want ik ken er niet veel. En ik woon hier al 45 jaar. Ik kwam ook praktisch nergens niet, naar waar zou ik moeten hebben?" Niet de complexiteit, maar de geringe omvang van de dagpaden valt hier op.

Met de overgang van thuisnijverheid naar textiel fabrieken in Gent, gingen vrouwen als goedkope arbeidskrachten buitenshuis werken. Dit impliceerde een aanpassing van de gezinsstructuur. Met veel creativiteit en de hulp van beide partners konden de huishoudelijke taken gecombineerd worden met loonarbeid van de vrouw. Voor deze textielvrouwen was de scheiding tussen privé- en openbare ruimte fictie en was de 'vrouw aan de haard' een ideologie. In hun dagelijkse leven zijn beide sferen eendeloos verweven. Mannelijke dominantie uitte zich niet in de scheiding tussen een openbare en een privé-sfeer maar in de vorm van een lager arbeidsloon, meer mobiliteitsbeperkingen en minder vrije tijd voor vrouwen.

Met de ontdekking van de steenkool en de vervolgens versnelde industrialisatie werden de mijnwerkersvrouwen verdrongen naar de privé-sfeer. De mijn was verboden toegang voor onbevoegden (onder wie vrouwen) en de hele infrastructuur was onder invloed van het mijnpatronaat en de kerk zodanig georganiseerd dat de vrouw van thuis uit haar omvangrijke zorgtaken kon vervullen. Onder druk van buitenaf, en 'omdat de mentaliteit nu eenmaal zo was' kon het Victoriaanse gezinsideaal in Limburg tijdens de steenkoolperiode gerealiseerd en in stand gehouden worden.

Karen Stuyck en Sarah Luyten zijn licentiaten in de geografie en verbonden aan het Instituut voor Sociale en Economische Geografie van de KU Leuven. Dit artikel is gebaseerd op hun gezamenlijke eindverhandeling.

Literatuurselectie

- Rijk, T. de & G. van Meulder (2000) De erburgers: een sociale geschiedenis van de Limburgse mijnwerkers. Berchem: EPO.
- Wilde, B. de (1997) Witte boorden, blauwe kielen. Brussel: Ludion SI.
- Hägerstrand, T. (1970) What about people in regional science, Papers of the Regional Science Association 44 (1), pp.7-21.
- Luyten, S. & Stuyck, K. (2001) De invloed van de regionale economie op het rolpatroon: een vergelijking tussen de Gentse textielregio en de Limburgse mijnregio. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling. Leuven: KU Leuven.
- Karsten, L. (1992) Speelruimte van vrouwen: zeggenschap over vrijetijd en vrijetijdsbesteding. Amsterdam: SUA.
- Massey, D. (1984) Spatial divisions of labour. Social structures and the geography of production. Londen: Macmillan.
- Massey, D. & McDowell, L. (1994) A woman's place. In: D. Massey (Ed.) Space, Place and Gender. Minneapolis: Minnesota Press.